

УДК 37(470+571)(092)

Гончар І. Г.

ПРАВА ДІТЕЙ ТА ОСНОВНІ МЕХАНІЗМИ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ К. ВЕНТЦЕЛЯ

У статті здійснено цілісний аналіз творчої спадщини К. Вентцеля в сфері захисту прав дітей. Виокремлено та проаналізовано основні права неповнолітніх, які відстоював у своїх роботах вчений. З'ясовано, що найбільшого значення педагог приділяв правам, що урівнюють можливості дітей та дорослих; правам, які гарантують свободу та право вибору; правам, що забезпечують повноцінне існування та розвиток особистості. Доведено, що Декларація прав дитини, розроблена К. Вентцелем, має ряд спільних рис із аналогічними загальноновизнаними документами наступних років. Визначено, що головними механізмами реалізації прав дітей вчений бачив: сім'ю, суспільство, державу, молоде покоління.

Ключові слова: К. Вентцель, права, діти, захист, Декларація прав дитини, сім'я, суспільство, рівність, гарантії.

Захист дитини та її права входить до глобальних проблем сучасного цивілізаційного розвитку і на рівні з питаннями економіки, інформатизації, екології та безпеки належить до пріоритетних напрямів соціальної політики в Україні. Зважаючи на те, що вітчизняна ювенально-правова система перебуває на стадії становлення, закономірно, що в такій ситуації актуальним постає пошук нових рішень вдосконалення механізмів, що регулюють суспільну життєдіяльність особистості. У зв'язку з цим особливого значення набувають історико-педагогічні дослідження з проблем організації суспільної підтримки дітей та, зокрема, звернення до творчої спадщини відомого російського педагога, філософа, громадського діяча – Костянтина Миколайовича Вентцеля. Саме К. Вентцель став одним із перших педагогів у світі, хто визнав дитину повноцінним членом суспільства, хто заговорив про захист прав неповнолітніх на законодавчому рівні та у 1917 році представив власну Декларацію прав дитини.

Історіографічний огляд показав, що проблема захисту прав дітей, формування ювенальної правової системи ставала предметом досліджень таких вітчизняних вчених: Л. Кальченко, А. Мохаммад, О. Потопахіна, Л. Савченко, Т. Янченко та ін. До аналізу педагогічних поглядів К. Вентцеля у своїх роботах зверталися дослідники: М. Богуславський, Ю. Дружніков, Д. Пащенко, А. Растрігіна, М. Стеклов та ін. Крім того, філософсько-антропологічні погляди К. Вентцеля розглянуті у дисертаційному дослідженні І. Гелашвілі, ідеї космічної педагогіки – у роботі І. Пушкіної, гуманістичні засади виховання – у дослідженнях Г. Репіної, О. Кудрицької, Н. Самойліченко та ін. Однак, разом з тим доробок вченого у сфері захисту прав дітей досі не отримав належного вивчення і на сьогодні залишається не дослідженим аспектом творчої спадщини вченого.

Мета статті – виокремити й охарактеризувати права дітей та основні механізми їх реалізації у творчій спадщині К. Вентцеля.

Проблема позиціонування дитини в системі суспільно-правових координат здавна порушувалася філософами, педагогами, релігійними лідерами, політиками, суспільними діячами. Однак, найбільш формалізованою та змістовною розробка цього питання на початку ХХ століття проявилася у педагогічних поглядах К. Вентцеля. У теоретичних роботах вченого загострено увагу на самому понятті дитинства, яке розглядається ним як найважливіший, в психологічному та соціальному плані, період життя людини. Ще у 1906 році, в своїй

книзі „Цепи невидимого рабства”, автор відвів ключову роль у суспільстві дитині: „Молоде покоління – це „майбутнє людства”, і чим більше для нас буде цінною його свобода, чим більше ми будемо оберігати його від ланцюгів явного та прихованого рабства, тим ближче буде людство до виконання свого справжнього призначення” [3, с. 3].

Переповнений безмежною любов’ю до дитини, педагог в іншій своїй праці „Освобождение ребенка” (1908) вперше обґрунтував право вихованця на свободу вибору: „Кожна дитина, народжена на світ, має право на виховання, але вона має також право і на те, щоб її не виховували й особливо не виховували б надмірно” [3, с. 3]. К. Вентцель був переконаний, що виховання у тому вигляді, в якому воно часто і переважно здійснюється, у більшості випадків є насильством над особистістю дитини та насильством над тією майбутньою людиною, яка могла б згодом вирости з дитини, якби її розвиток відбувався вільно, без всіляких перешкод. Відстоюючи право дитини самостійно обирати шлях свого розвитку, вчений намагався розвинути у ній свободу волі. Він був переконаний, що саме свобода волі в подальшому дасть можливість людині приймати вірні, моральні рішення, робити правильний життєвий вибір. Саме це, право свободи вибору, лежить в основі педагогічних ідей К. Вентцеля, саме з нього простежується початок діяльності педагога у сфері захисту прав дітей.

Як представник педагогіки свободи, К. Вентцель чітко усвідомлював, що без захисту прав дітей, без надання їй свободи, без звільнення її з-під влади дорослих неможливо буде реалізувати ідеї вільного виховання та побудувати нову школу, на засадах педоцентризму. У протигагу тогочасним уявленням, надаючи дитині безмежну свободу та урівнюючи її права з дорослими, педагог закликав: „Час зрозуміти, що дитина не річ, не лялька, не іграшка, не власність своїх батьків та вихователів” [3, с. 4].

Права дитини, вважав К. Вентцель, порушуються, в першу чергу, всією системою виховання, навіть при найкращих її намірах. Саме тому вчений у своїх роботах вперше заговорив про створення Великої Хартії Свободи – документа в сфері захисту неповнолітніх, захищеного усіма необхідними гарантіями для неухильного виконання у процесі виховання та навчання.

К. Вентцель розумів, що реалізовувати права дитини потрібно починати з найближчого оточення, двох соціальних інститутів, які, в першу чергу, поневолюють особистість під тиском своїх переконань, уподобань та упереджень – сім’я і школа. Педагога обурювало те положення речей, яке склалося у батьків та вчителів по відношенню до дитини. Особливо жорстко К. Вентцель критикував школу, нарікаючи на те, що вона немає нічого спільного із життям дитини. Вчений був переконаний, що доки існує стара система навчання, доки діти знаходяться під неухильним тиском авторитета вчителя та не мають права голосу, доки їх бажання та можливості не враховуються, доти неможливо звільнити дитину та побудувати „нове виховання”. Змінити цю ситуацію К. Вентцель прагнув за допомогою ще однієї вольності дитини, яку він виразно відстоював – право рівності: „Учень і вихованець повинен користуватись рівними правами з учителем та вихователем; свобода його повинна бути не менше, але дорівнювати свободі останнього” [3, с. 9]. Обґрунтовуючи свою думку, педагог називає вчителя та учня „рівноправними партнерами”, які мають одну мету і до неї повинні йти разом.

У сфері захисту прав дітей К. Вентцелем передбачалася й реорганізація сім’ї. Відзначаючи її цінність та залишаючись прихильником сімейного виховання, педагог великого значення надавав принципу рівності та свободи усіх членів родини. У доповіді, яку він зачитав на I Всеросійському з’їзді по сімейному вихованні в Петербурзі (1913), автор жорстко критикує те становище прав дітей, яке склалося у сучасних сім’ях, називаючи дитину „рабом”, а батьків – „рабовласниками”. Для К. Вентцеля ідеалом справжньої, щасливої родини була та, у якій всі мають однакові права. Відстоюючи право рівності, педагог намагався гарантувати

дитині ту саму свободу, якою користуються й дорослі члени родини: „У правильно складеній сімейній конституції свобода кожного, а в тому числі і дитини, обмежується тільки рівною свободою кожного з інших членів сім'ї” [3, с. 8-9]. К. Вентцель не прагнув наділити дитину якимись особливими, специфічними можливостями та перевагами, якими не користуються дорослі, навпаки, він хотів прирівняти їх до тих, якими володіють й інші члени родини.

Відстоюючи права дітей, борючись за їх свободу та незалежність, захищаючи від насилля та експлуатації, педагог надавав особливого значення у цьому процесі самим дітям та молодому поколінню в цілому. У своїй статті „Задача молодого покоління” (1917) К. Вентцель наголосив на тому, що доки саме молоде покоління не усвідомить свого становища і „...не виступить у колі життя, як самостійний клас, і не стане на захист своїх інтересів, до того часу становище речей не зміниться” [2, с. 5]. Вирішення цієї проблеми К. Вентцель бачив можливим через створення політичної партії молодого покоління, яка захищала б права дітей та молоді, піклувалася про їх добробут та особистісний розвиток.

Намагаючись захистити права дітей, К. Вентцель критикує не лише політичне становище у державі, а взагалі час, у якому він живе, називаючи його періодом культу дорослого, „...який постає господарем свого життя, що накладає на усе свої штампи і диктує усьому свою власну волю” [2, с. 8]. Вчений, ніби пророк свого часу, висловлює впевнену думку, що майбутнє людства – за дитиною, яка є носієм та джерелом нового життя, надією на безмежне оновлення усіх сторін людського існування. Педагог закликав змінити культ дорослого на культ дитини, дати їй можливість стати повноцінним членом суспільства.

Отже, головним завданням суспільства у процесі становлення прав та свобод дитини К. Вентцель вважав звільнення від того гніту, примусу і насилля, очевидного та прихованого, якого зазнає молоде покоління протягом усього періоду свого виховання та навчання.

Квінтесенцією педагогічних поглядів К. Вентцеля у сфері протекції прав дітей стала його Декларація прав дитини, яку педагог написав у вересні 1917 року, а через рік вона вийшла друком, спочатку у вигляді статті, згодом окремою брошурою у 114 випуску „Библиотеки свободного воспитания” під редакцією І. Горбунова-Посадова, випередивши аналогічну Декларацію Асамблеї Ліги Націй (1924) та Декларацію прав дитини, прийняту ООН (1959). Порівнюючи ці три документи, створені різними авторами, організаціями та у різний історичний проміжок часу, простежується не лише ідентичність назв, а й їх суть, яку вперше окреслив К. Вентцель – беззаперечний педоцентризм, охорона дитинства, піклування про повноцінний та гармонійний, фізичний, духовний, моральний, інтелектуальний розвиток дитини. Однак, в силу свого історичного часу, який диктував актуальність проблем, що потребують вирішення, усі ці документи мають певні відмінності.

Так, наприклад, Декларація прав дитини 1924 року була прийнята після Першої світової війни, яка залишила по собі велику кількість безпритульних дітей. Ця соціальна проблема відобразилася на змісті документу, в основу якого ліг, в першу чергу, захист у сфері соціального забезпечення дітей. Основний зміст документа відображають п'ять принципів, у яких зроблено заяву про те, що людство має надати дитині краще з того, що воно може дати. Ще однією особливістю цього документа є те, що перед державою не стояло жодних зобов'язань, усі обов'язки поклалися на „чоловіків і жінок усіх націй” [1, с. 27].

Декларація прав дитини, прийнята ООН у 1959 році, відрізняється від своєї попередниці ширшим спектром громадянських, економічних, соціальних та культурних прав. Згідно з цим документом, дитина має право на ім'я, громадянство, освіту, відпочинок, медицину та ін. Особливої уваги набувають права дітей з обмеженими можливостями і дітей, що залишилися без батьківського піклування. Декларація прав дитини (1959) є дійсно важливим юридичним документом міжнародного рівня, проте не варто забувати про першоджерело, яким виступає аналогічний документ, розроблений К. Вентцелем.

Із притаманним педагогу максималізмом він у своїй Декларації прав дитини 1917 року заявив, що „...в її прийнятті зацікавлене усе людство, тому що лише всезагальне найглибше та найширше впровадження в життя Декларації прав дитини дасть можливість людству в його повному складі досягнути відродження на землі того, що на мові релігії називається „царством Божим” [5, с. 14].

Декларація прав дитини К. Вентцеля містить 18 пунктів, які умовно можна об'єднати у чотири розділи: перший – природні права дитини (з 1 по 3); другий – свободи та право вибору (з 4 по 9); третій – захист від примусу та насилля (з 10 по 15); четвертий – взаємодія із суспільством (з 16 по 18).

Звичайно, Декларація прав дитини К. Вентцеля, як і більшість його робіт, має радикальний характер, що, можливо, у великій мірі й стало перепоною свого часу для її прийняття та реалізації. Це розумів і сам педагог, але продовжував невпинно при будь-якій нагоді закликати проголосити Декларацію прав дитини. Усвідомлював К. Вентцель й те, що її втілення викличе великий опір зі сторони старшого покоління, апелюючи до того, що дорослі не можуть відмовитися від влади, яку вони мають над молодим поколінням. „Потрібно невпинно працювати над тим, щоб пробудити у дорослого покоління усвідомлення незаконності і несправедливості тієї влади, якою воно користується над молодим поколінням”, – писав К. Вентцель [4, с. 19].

Незважаючи на неготовність суспільства визнати права дитини рівними своїм, К. Вентцель продовжив свою активну діяльність у цьому напрямку. В 1923 році виходить третє видання книги „Освобождение ребенка” (через 16 років після першого і 14 – після другого). Всупереч тривалому часу, що минув, зміни політичної та соціальної ситуації в країні, погляди педагога залишилися незмінними. Вчений так само палко закликав суспільство звільнити молоде покоління з-під своєї влади. К. Вентцель вважав, що повноцінний розвиток людства неможливий там, де діти не мають прав. Він припускав, що доки дорослі користуються своєю владою над дітьми, до того часу не відбудеться прогрес людства, доти дорослі будуть перебувати під тиском авторитетів: „Тільки тоді, коли людство звільнить дитину, тільки тоді, коли доросле покоління відмовиться від своєї влади над молоддю, тільки тоді і саме доросле покоління здобуде справжню, а не уявну свободу, і усе людство, усі його члени стануть по-справжньому вільними” [4, с. 19].

Як борець за вільне виховання, К. Вентцель розумів, що захист прав дітей має не лише юридичне підґрунтя для реалізації, а й педагогічне. Він був переконаний, що, забезпечивши дитині у суспільстві права рівності, витіснивши зі школи авторитарний стиль навчання, жорсткий контроль та дискримінацію дитини дорослими, реорганізувавши сімейне виховання у напрямку рівності та свободи, дитина набуде того найкращого, повноцінного розвитку своєї індивідуальної особистості. „Звільнимо дитинство і, можливо, швидше проголосимо святе право дитини на життя, щастя й вільний розвиток усіх закладених у ній сил, здібностей і талантів, і приймемо усі заходи для того, щоб це право отримало свою реальну реалізацію!” – закликав К. Вентцель [4, с. 19].

Таким чином, можна зробити висновок, що у педагогічній спадщині К. Вентцеля особливе місце посідає проблема захисту прав дітей. Аналіз поглядів педагога щодо означеного питання свідчить про глибоке розуміння ним значення охорони дитинства в процесі формування та розвитку молодого покоління. У боротьбі за свободу та права дитини К. Вентцель в своїх педагогічних працях висловив низку думок і положень, які можна об'єднати у три розділи:

1. Права, що урівнюють можливості дітей та дорослих: право дитини брати участь у творенні законодавчих актів, які регулюють її життя; право рівності з дорослими; право створювати організації, союзи, гуртки.

2. Права, які гарантують свободу та право вибору: право належати самому собі; право йти від батьків та вихователів; право вибору навчального закладу; право на свободу віросповідання та релігійних переконань; право на збереження своєї самобутності; право свободи думки; право ухилитися від того навчання та виховання, яке йде врозріз з індивідуальністю дитини.
3. Права, що забезпечують повноцінне існування та розвиток особистості: право мати належні соціальні умови; право на освіту; право на життя; право на розвиток здібностей та потенціалу; право захисту від покарань; право на матеріальне забезпечення.

У педагогічній спадщині К. Вентцеля, крім прав дитини, які висвітлює педагог, можна виокремити чотири головних механізми їх реалізації:

1. Сім'я, яка повинна забезпечити дитині свободу почуттів, думки, дії, надати їй рівні права у стосунках між усіма членами родини.
2. Суспільство, на думку педагога, повинно виконувати функції контролю та моніторингу за реалізацією прав дітей.
3. Держава зобов'язана надати дитині усі необхідні соціальні умови та забезпечити виконання прав.
4. Молоде покоління. Йому педагог надавав особливу роль, оскільки вважав, що саме за їх ініціативи повинні відбуватися позитивні зміни у сфері захисту прав, саме діти, у першу чергу, можуть стати тією рушійною силою, яка здатна змінити ситуацію і покласти початок ювенальному праву.

Здійснений нами аналіз концептуальних положень К. Вентцеля, які представлені ним у сфері захисту прав дітей, дає змогу говорити про інноваційний характер запропонованих положень. Принципи, представлені педагогом ще на початку ХХ століття, не лише не втратили своєї актуальності в сучасному суспільстві, а навпаки, набули особливого звучання та значущості.

Однак, слід зауважити, що проведене дослідження не претендує на висвітлення усіх аспектів проблеми. Предметом подальших наукових розробок може стати аналіз Декларації прав дитини, розробленої К. Вентцелем, та проблема авторитету дорослих у навчально-виховному процесі.

Список використаних джерел

1. Ван Б'юрен Дж. Міжнародне право в галузі прав дитини / Дж Ван Б'юрен ; [пер. з англ. Г.Є. Краснокутського; ред. перекладу М.О. Баймуратов]. – О. : АО БАХВА, 2006. – 523 с.
2. Вентцель К.Н. Задача молодого покоління / К.Н. Вентцель // Свободное воспитание и свободная школа. – 1918. – №4–5. – С. 5-12
3. Вентцель К.Н. Освобождение ребенка / К.Н. Вентцель. – М., 1908. – 16 с.
4. Вентцель К.Н. Освобождение ребенка / К.Н. Вентцель. – М., 1923. – 20 с.
5. Вентцель К.Н. Отдельные школы от государства и декларация прав ребенка / К.Н. Вентцель. – М., 1918. – 15 с.
6. Вентцель К.Н. Цепи невидимого рабства / К.Н. Вентцель. – М., 1906. – 11 с

The article presents a holistic analysis of the literary heritage, K. Ventsel in the fields of children's rights. Singled out and analyzed the fundamental rights of minors who stood in their academic work. It was found that the most important teacher is paid to the rights that equalises opportunities for children and adults; rights that guarantee freedom and right to choose, the right to provide a complete existence and personality development. It is shown that the Declaration child rights, developed by, K. Ventsel has several features in common with generally similar documents coming years. Determined that the main mechanisms of realization of children's rights scholar saw: family, society, state, younger generation.

Key words: K. Ventsel, law, children protection, the Declaration of child rights, family, community, equality guarantee.